

С.В.БЕВЗЮК*

КОНЦЕПЦІЯ НЕПОВНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ СТРУКТУРИ СЛОВАЦЬКОГО СОЦІУМУ (КІНЕЦЬ XVIII – ПЕРША ПОЛОВИНА XIX ст.): СУЧАСНЕ УТОЧНЕННЯ ПРОБЛЕМИ

У національній та зарубіжній історичній славістиці існує усталена традиція підходити до розгляду проблеми соціальної структури деяких народів, виходячи із твердження про наявність у них так званої «неповної соціальної структури». У перелік таких народів потрапили й словаки. Але уважне прочитання вже існуючого наукового матеріалу, методичний плюралізм дозволяють децю уточнити як зміст тези про неповну соціальну структуру словацького соціуму, так і припустити, що така структура була досить типовою й принципово не відрізнялася від соціальної структури районів Центральної та Центрально-Східної Європи.

Ключові слова: словаки, угорці, соціальна структура, шляхта, політична еліта, етнічна інтелігенція, національне пробудження.

Існує стільки ж шляхів дослідження соціальних процесів, скільки шляхів вивчення самого суспільства. Тому абсолютно очевидним є той факт, що не лише соціальна структура суспільства протягом усієї історії людства являла собою динамічне явище. Можна стверджувати, що сама оцінка соціальних процесів стає для дослідника певною динамічною світоглядною площиною, на якій конструювання знань про минуле супроводжується не тільки децю архаїчними дослідницькими методологіями, а інколи доповнюється нестандартними, можливо навіть дискусійними концепціями. При цьому, на наше переконання, невід'ємною складовою частиною сучасної інтелектуальної вітчизняної історичної науки був і має залишатися світоглядний плюралізм, що в кінцевому підсумку сприяє розширенню об'єктивного уявлення про наше минуле та розширяє перспективу його стабільного розвитку.

Актуальність даного дослідження полягає в тому, що суспільні зміни, які мали місце у словацькому середовищі наприкінці XVIII – у першій половині XIX ст., проходили на широкому історичному тлі пробудження народів Європи. Метою даної статті є висвітлення соціальних специфіки та структури словацького соціуму, а предметом наукового аналізу став вищий феодальний управлячий клас.

Вивчення соціального розвитку словацьких земель у першій половині XIX ст. у сучасній історіографії є недостатнім. Безумовний внесок у дослідження цього питання зробили чеські й словацькі історики. В еволюції чеської і словацької історичної науки, присвяченої соціальному розвитку, можна виділити кілька етапів. Перший із них – становлення марксистської історіографії. Він охоплював середину 1940 – початок 1950-х рр. і проходив в умовах

* Бевзюк Євген Володимирович – кандидат історичних наук, доцент, докторант Київського національного університету імені Т.Г.Шевченка
E-mail: evbevzyk@mail.ru

гострої класової ідеологічної боротьби. До кінця 1940-х рр. вирішальні позиції в історичній науці зберігали представники старої історіографії. Із середини 1950-х рр. історична наука розвивається в рамках марксистського трактування. Низка науковців у своїх працях досліджує економічний і соціально-політичний розвиток словацьких земель, керуючись з матеріалістичним розумінням історичного процесу. Робиться спроба виявити закономірності соціально-економічного й політичного розвитку Словаччини в період становлення нового типу економіки.

Починаючи із 1970-х рр. автори праць більше уваги приділяють з'ясуванню закономірностей соціально-економічного розвитку. Недоліками цих робіт можна вважати слабку погодженість національної історії з унесвітньо-історичним і загальноєвропейським контекстом. У ці ж роки проводяться дослідження організаційних форм феодального господарювання на словацьких землях, зокрема вивчення соціального середовища і його специфіки, становища селян. Питання соціально-економічного й політичного розвитку, змін статусу різних соціальних верств досліджувала ціла низка науковців¹. Значних результатів історики досягли у висвітленні перехідного періоду від феодалізму до капіталізму. Почалося дослідження процесу розпаду феодалізму й назрівання капіталістичних відносин на селі. Представниками марксистської історіографії у численних працях показана не тільки специфіка так званого «первинного накопичення», а також вплив цього процесу на формування нової соціальної структури населення. Але новий етап словацької історичної науки варто пов'язати з практикою формування нової плюралістичної оцінки суспільно-історичних процесів. Сучасні словацькі дослідники намагаються доповнити й представити своє нове бачення історичних процесів, що мали місце на словацьких землях. На їх наукові доробки ми спираємося й у своєму дослідженні.

Гене́за проблеми становлення словацького соціуму з його ідентичністю в екзистенціальних умовах практики угорського духовного і політичного панування своїм корінням проникає в історичну пам'ять словацького народу й відноситься до часів, коли слов'янські етнічні території були завойовані угорцями. Відповідно, у словаків національне пробудження (а його неможливо відділити від процесу становлення нової соціальної структури) певним чином формувалося як протидія політиці мадяризації, яка проводилася угорською елітою. Як уважав угорський історик Е.Арато: «Навіть найскромніші прагнення національних рухів середня угорська шляхта розглядала як замах на

¹ *Алексашикина Л.Н.* Социально-экономическое расслоение чешского крестьянства накануне революции 1848–1849 гг. // Центральная и Юго-Восточная Европа в период перехода от феодализма к капитализму / Под ред. В.И.Виноградова. – Москва, 1974. – С.53–58; *Мыльников А.С.* Комплексное изучение проблемы «закономерности развития народов Центральной и Юго-Восточной Европы в эпоху перехода от феодализма к капитализму» // Комплексные проблемы истории и культуры народов Центральной и Юго-Восточной Европы. – Москва, 1979. – С.57–68; *Шпис А.* Основные черты социального развития Словакии в конце XVIII – первой половине XIX в. // Социальная структура общества в XIX в. – Москва, 1982. – С.125–135; *Фрейдзон В.И.* Социальная структура накануне и в начале «национального пробуждения» в Австрийской империи // У истоков формирования наций в Центральной и Юго-Восточной Европе. – Москва, 1984. – С.35–40; *Špiesz A.* A kritériách mestskosti na Slovensku v období neskorého feudalizmu // Historický časopis. – 1972. – №4. – S.514–531.

цілісність угорської держави»². Ще раніше про практику утиску словацького соціуму з боку активних угорських національних сил у своїх листах до відомого славіста І.Срезневського та у своїх публіцистичних працях писав словацький національний діяч Л.Штур³. З огляду на сказане, варто визнати, що внутрішня угорська етнонаціональна політика на теренах королівства мала досить активний характер. Її генеза – це наслідок середньовічного вторгнення, що хронологічно було відносно пізнім за мірками історії європейської цивілізації, а тому регіональна політика угорців здійснювалася в умовах гострої конкуренції за ресурси: на заході – з німцями, на півдні й півночі – зі слов'янами та з румунами на сході.

Відповідно до наявних історико-соціальних обставин словацьке населення впродовж багатьох століть особливо гостро відчувало асиміляційний тиск, який був наслідком падіння слов'янської Великоморавської держави – території, що населялася словаками. Останні до кінця XI ст. поступово ввійшли до складу Угорської держави без будь-якого права не тільки на автономію, але й на місцеве самоуправління. У середині другого тисячоліття угорське королівство переживає військово-економічний занепад, а з 1526 р. угорською короною і словацьким народом, котрий проживав у межах королівства, починає володіти династія Габсбургів. У той час ядро «королівської» Угорщини склали словацькі землі (майже 20 з 30 комітатів). Місто Братислава (Пожонь, Прессбург) із 1536 р. стає столицею Угорщини та місцем перебування намісництва (1542–1724 рр.). При цьому з 1563 р. Братислава стала коронаційним центром угорських правителів і була місцем розташування угорського сейму. Інші словацькі міста також отримали угорські назви й виконували функцію адміністративних, релігійних та культурних угорських центрів. Так, слов'янська Трнава стала угорським Надьсомбатом. Місто використовувалося як резиденція архієпископа естергомського – глави угорського католицького кліру (1543–1820 рр.). У Кошице – угорськомовна назва Кашша – розмістився Егерський єпископат. Інші словацькі міста – Бардіїв, Спіш, Левоча, Банська-Штявниця відповідно отримали назви – Бартфа, Сепеш, Лече, Шелмецбання та були центрами культури й освіти в королівстві⁴. Але досить високий ступінь угорської політичної колонізації словацьких земель став стримуючим фактором як для процесу соціокультурного розвитку, так і для змісту формування словацької національної ідентичності. Безпосередньо у словаків це стало причиною певного екзистенціального вакууму. Це призвело до змін: від позитивного світосприйняття до відносної байдужості до долі рідної землі та власного народу. Остання обставина особливо була помітною у поведінці словацької феодальної еліти. При цьому мова, як головна етнічна ознака, хоча і не була забута шляхтою, але не тільки не була офіційним, а навіть і публічним

² Arató E. Венгерское общественное мнение и национальный вопрос в 40-х годах прошлого века // *Studia historica Academiae Scientiarum Hungaricae*. – Т.39. – Akadémiai Kiadó, 1960. – С.6.

³ Див.: Štúr L. Listy / Vyd. J.Ambruš. – II. – Bratislava, 1954. – S.237; *Idem*. Žaloby a ponosy Slovákov: Die Beschwerden und Klagen der Slaven in Ungarn / Z nemeck. vyd., preložil K.Golán. – Turč. Sv. Martin: Matica Slovenská, 1946. – 46 s.

⁴ Краткая история Венгрии: с древнейших времён до наших дней / Т.М.Исламов (отв. ред.). – Москва, 1991. – С.68–75.

засобом комунікації. «Майже всюди, – пише академік угорської Академії наук Е.Нідергаузер, – була своя *lingua franca*, яку більш-менш розуміли всі [...] до того ж поміщики, як правило, говорили мовою своїх кріпаків й інших етнічних груп»⁵. Відповідно можна стверджувати, що словаки все ж частково втратили почуття етнічної цілісності та солідарності. Політика мадяризації, а про неї писали Я.Малий та австрійський чиновник Л.Л.Тун-Гогенштайн⁶, надовго визначила позитивне ставлення «задавленої» словацької еліти до угорської культури, але все ж до кінця не змогла знищити прагнення словацького соціуму відділити свою етнокультурну самобутність від угорського впливу.

При цьому рішучий тон угорської політичної еліти, а вона була зорієнтована на енергійний захист своєї етнічності, своєю чергою, не міг не викликати протидії з боку окремих верств словацького населення королівства. Практика зростаючої національної свідомості угорців ставала однією з умов відповідної ланцюгової реакції у слов'янському соціумі. Можна припустити, що наявні соціально-політичні й економічні обставини сприяли утворенню конфліктної атмосфери не тільки у відносинах між людьми усередині Угорського королівства. У цьому зв'язку справедливо буде зауважити, що Відень стимулював появу суперечностей між такими великими етносоціальними групами, як словаки й угорці. Не випадково, що Л.Л.Тун-Гогенштайн, формулюючи імперське ставлення до ідеологем словацького пробудження, зазначав: «Австрія потребує словаків настільки, наскільки вони потребують нас»⁷. Відповідно до цього, у руслі політики контрольованої актуалізації міжетнічних словацько-угорських суперечностей, Л.Л.Тун-Гогенштайн пропонував уряду спрямовувати активність словацького соціуму в напрямі мовно-культурної боротьби, тому що «результат мовної боротьби в Північній Угорщині має для нас особливе значення», насамперед з точки зору контролю над соціальними процесами у цьому регіоні⁸. При цьому слід додати, що досить прогнозована ситуація соціального конфлікту за принципом протиставлення «свого чужому» ставала не тільки умовою формування ідеологічної національної словацької доктрини. Міжетнічна напруга втілювалася у багаторічну повсякденну життєву практику і цим самим обумовлювався зміст форм і характер зіткнень словацько-угорських протилежних соціальних та економічних інтересів, що не могло не вплинути на практику формування соціальної структури словацького населення. Останній факт із часом став підставою для появи наукової концепції про неповну соціальну структуру Словаччини.

У цілому з кінця XVIII – початку XIX ст. процес становлення нової соціальної структури суспільства охопив територію Словаччини з населенням приблизно в 1,8 млн осіб⁹, яка офіційно іменувалася Верхньою Угорщиною. Поступовість і невідворотність суспільно-економічних загальноєвропейських

⁵ Нідергаузер Э. Славянские народы империи Габсбургов в революции 1848 г. // Славяноведение. – 1998. – №6. – С.29.

⁶ Див.: Maly J. Worte eines Cechen veranlasst durch die graf Jos.Math. v.Tunsche Broschüre: Der Slavismus in Bohmen. – Leipzig, 1845. – S.22; Государственный архив Российской Федерации (далі – ГАРФ). – Ф.109. – Оп.22. – Ед.хр.81. – Ч.12. – Л.4–9; Кирило-Мефодіївське товариство: У 3 т. – Т.3. – К., 1990. – С.21.

⁷ Thun-Hohenstein L.L. von. Die Stellung der Slowaken in Ungarn. – Prag, 1843. – S.18.

⁸ Ibid.

⁹ Шпис А. Основные черты социального развития Словакии... – С.126.

змін ставали факторами занепаду традиційного середньовічного суспільства на землях Угорського королівства та народження нової соціальної основи суспільства. На відміну від доіндустріального суспільства з його закритою системою страт, нове характеризувалося строкатістю й неоднорідністю соціальної структури. Суспільно-політичні та економічні реалії, що мали місце в угорських комітатах, призвели на практиці до формування трьох основних прошарків у межах етнічного словацького середовища. Так, в умовах процесу трансформації словацького суспільно-економічного комплексу від аграрного середньовіччя до індустріального суспільства, основним носієм масової етнічної словацької культури залишалося селянство. У руслі сказаного додамо, що сповільнюючим фактором для розвитку словацького соціуму, його національної парадигми ставала ментальність дрібного виробника-господаря. Саме вони та селянство визначали помірковано-консервативний політичний референ розвитку словацького національного руху.

Становлення словацької дрібної і середньої буржуазії відбувалося переважно з середовища ремісників, торговців і заможного селянства. У цьому зв'язку додамо, що характерною рисою формування словацької національної буржуазії на етапі первісного нагромадження капіталу, як правило, була відсутність необхідних коштів для початку масштабної підприємницької діяльності. Тому слабка місцева буржуазія займала переважно дрібні виробничі ніші, які не вимагали значного первісного капіталу¹⁰. Таким чином, початок становлення капіталістичних відносин варто розглядати у контексті розвитку патріархальних цехових структур. На словацьких землях саме цехове виробництво аж до середини XIX ст. не вичерпало всіх резервів свого розвитку. Цехи ще півстоліття залишалися вагомим частиним загального економічного комплексу, що особливо було помітно у Словаччині. Так, основними джерелами існування жителів словацьких міст були ремесло і торгівля. При цьому в кінці XVIII – на початку XIX ст. тільки у Братиславі, найбільшому місті Словаччини, де у той час проживало близько 30 тис. жителів, кількість підмайстрів і учнів була більша, ніж кількість самих майстрів. У решті міст існувала стабільна ситуація, за якої чисельність майстрів і учнів була майже однаковою¹¹. Це пояснюється тим, що більшість ремісників були зайняті у виробництві лише частково, а решту свого часу містяни працювали у сільському господарстві. Наприклад у місті Спіш постійно у цеховому виробництві було зайнято близько 20,8% майстрів, а інші працювали у виробництві лише тільки певну частину року, в залежності від пори року¹². Таким чином, склалася парадоксальна ситуація, згідно з якою під час становлення індустріальної цивілізації поряд з появою промислових підприємств стабільно існувало патріархальне виробництво, що задовольняло регіональну економіку, але до кінця не відповідало європейській динаміці промислового розвитку.

¹⁰ Див.: Зайцева О.И. Формирование рабочего класса в чешских землях в первой половине XIX в.: Дисс. ... канд. ист. наук. – Москва, 1996. – С.73.

¹¹ Див.: Špiesz A. Remeslo na Slovensku v období existencie cechov. – Bratislava; Brno, 1972. – S.103.

¹² Novotný J. Stav řemeselné výroby a postavení řemeslníka na Spiši za danového soupisu roku 1828 // Nové obzory. – 1967. – №9. – S.114–115.

Як відомо, в історії словацького народу було немало трагічних сторінок, пов'язаних із загрозою втрати не тільки державності, але й національної, релігійної і у цілому – культурної ідентифікації. Що ж саме, окрім угорського фактора, перешкоджало процесу словацького націєтворення? Відповідь на подібне запитання, на нашу думку, варто шукати у специфіці процесу становлення нової словацької соціальної структури. Словацький народ в умовах багатовікового процесу угорської асиміляції переважно позбувся власної активної національної шляхти, а її місце намагалися зайняти феодалі угорського походження, які розчиняли автохтонну шляхту у власному інтелектуальному середовищі. Загалом словацька привілейована група населення, виходячи із власного історичного минулого, яке формувалося в межах земельних володінь, що належали короні св. Стефана, не відносилася до політично активної частини населення Австрійської імперії. Хоча варто визнати, що така ситуація є цілком природною для держав імперського типу та періоду історії, коли національні регіональні рухи тільки починали формуватися. Відповідно, у період національного пробудження словацьке майже двомільйонне населення, на думку таких істориків, як В.Фрейдзон, В.Дьяков, Т.Ісламов, І.Лещиловська¹³, Л.Обушенкова, В.Матула, Г.Рокіна¹⁴, було представлено досить умовно власними етнократами. Я.Тібенський воліє використовувати цифру «десять тисяч сімей дрібної духовної словацької еліти»¹⁵, що, на його думку, стало однією з умов певної політичної поміркованості, і навіть консерватизму словацьких етнічних лідерів. Останній факт пізніше дасть підставу австрійському чиновникові Л.Л.Тун-Гогенштайнові заявити, що словацький народ виходить з ідеї монолітності імперії та поряд з іншими слов'янами «демонструє світу благодійний приклад того, як усі нації повинні жити одна з одною»¹⁶.

У цьому зв'язку, виходячи із твердження про особливість соціальної місії еліти для успішного розвитку процесу націєтворення, пропонуємо більш докладно підійти до розгляду даного питання. При цьому підкреслимо, що автор не вважає себе прихильником «елітарної концепції» А.Шопенгауера та Ф.Ніцше. На переконання німецьких мислителів, «виробником» духовного продукту є виключно привілейований клас суспільства. У нашому випадку мова буде йти про етнічну еліту, як про своєрідний, статусний, історико-соціальний продукт, який у період словацького пробудження зайняв відповідно свою позицію національного активіста.

¹³ Див.: Освободительные движения народов Австрийской империи: Возникновение и развитие / Конец XVIII в. – 1849 г. / В.И.Фрейдзон (отв. ред.), В.А.Дьяков, Т.М.Исламов, И.И.Лещиловская, И.С.Миллер, А.С.Мыльников. – Москва, 1980. – С.181.

¹⁴ Див.: Обушенкова Л.А. Сопоставление процессов формирования польской, венгерской и словацкой наций // Формирование наций в Центральной и Юго-Восточной Европе: Исторический и историко-культурный аспекты. – Москва, 1981. – С.50–51; Фрейдзон В.И. Социальная структура накануне и в начале «национального пробуждения» в Австрийской империи. – С.36–37; Матула В. К вопросу формирования концепции национальной культуры словаков в эпоху национального возрождения // History and society: Published on the occasion of the XVI-th International Congress of Historical Sciences in Stuttgart 1985. – Prague, 1985. – P.382; Рокіна Г.В. Теория славянской взаимности в истории словацко-русских научных и культурных связей XIX в.: Дисс. ... д-ра ист. наук. – Йошкар-Ола, 2005. – С.89.

¹⁵ Tibenský J. K počiatkom slovenského národného obrodzenia // Sborník štúdií Historického ústavu SAV pri príležitosti 200 ročného jubilea narodenia Antona Bernoláka. – Bratislava, 1964. – S.34.

¹⁶ Thun-Hohenstein L.L. von. Über den gegenwärtigen Stand der böhmischen Literatur und ihre Bedeutung. – Prag, 1842. – S.89.

Водночас варто підкреслити: у соціальному відношенні еліта словацького національного руху сформувалася переважно з міського соціального середовища. В останньому більшість патріотів була вчителями початкових шкіл, клерками нижчого розряду або ж представниками духовництва. Наше твердження доцільно проілюструвати статистичними даними від відомого словацького історика А.Шпіса. Дослідник наводить цифри, які виразно підкреслюють факт високої чисельності священиків у словацькому етнічному середовищі. Відповідно, наприкінці XVIII ст. у Словаччині один міський католицький священик приходився приблизно на 118 чол., в той самий час у сільській місцевості цей показник хоча і був значно нижчим, але все ж на одного представника духовництва припадало до 847 прихожан¹⁷. Таким чином, останнім фактом можемо дещо пояснити причину високої чисельності й активності такого соціального прошарку, як представники церкви, у словацькому національному русі. Не випадково, що проповідниками мовної ідеології словацького національного руху була ціла низка служителів церкви, між ними А.Бернолак, Ю.Фандлі, Я.Холли, Я.Халупка, Б.Табліц та ін.

Але, незважаючи на сказане вище, цілком логічно постає питання: хіба можна пояснити проблему повільного розвитку словацького національного руху лише причиною слабкості її етнічної еліти, до складу якої, як стверджують дослідники, входили лише представники духовництва й нечисленна інтелігенція? У цьому зв'язку, на наше переконання, слід повернутися до відомої тези про особливість і складність процесу націєтворення для суспільств із неповною соціальною структурою. Право на існування наукової концепції про неповну соціальну структуру досить аргументовано обґрунтовували й відповідно розвивали цю тему у своїх дослідженнях такі науковці марксистського спрямування, як О.Мильников, Я.Шолта, А.Шпіс, В.Фрейдзон, І.Лещиловська¹⁸. Із часом концепція була підтримана цілою низкою дослідників. Її, відповідно, використовують такі сучасні дослідники процесу слов'янського націєтворення, як М.Грох¹⁹, О.Сальков²⁰, І.Чуркіна²¹, Н.Коровіцина²² та ін. Названі дослідники досить типово описують специфіку соціальної структури словаків або чехів. Для ілюстрації варто навести цитату зі спільної праці відомих славістів, члена-кореспондента Російської академії природничих наук Росії І.Лещиловської

¹⁷ Шпіс А. Основные черты социального развития Словакии... – С.131.

¹⁸ Мильников А.С. Социальная структура общества в чешских землях // Социальная структура общества в XIX в.: Страны Центральной и Юго-Восточной Европы. – Москва, 1982. – С.72–73; Шолта Я. Серболужицкое крестьянство в период перехода от феодализма к капитализму // Там же. – С.87–89; Шпіс А. Основные черты социального развития Словакии... – С.133–134; Фрейдзон В.И. Эволюция социального строя Воеводины в XIX – начале XX в. // Там же. – С.166–169; Лещиловская И.И., Фрейдзон В.И. Революция 1848–1849 годов и угнетённые народы Австрийской империи // Советское славяноведение. – 1973. – №3. – С.30.

¹⁹ Грох М. Консенсусное объяснение формирования наций [Електронний ресурс]: http://www.perspektivy.info/book/konsensusnoje_objasnenije_formirovaniya_nacij_2011-03-31.htm

²⁰ Сальков А.П. Проблема границ и национальных меньшинств в чехословацко-венгерских отношениях (ноябрь 1918 г. – март 1939) // Российские и славянские исследования: Науч. сб. – Вып. 7. – Минск, 2012. – С.9–10.

²¹ Чуркіна І.В. Словенские протестанты и формирование словенской идентичности // Obdobja. – 27 – С.10 [Електронний ресурс]: http://www.centerslo.net/files/file/simpozij/simp27/02_Curkina.pdf

²² Коровіцина Н.В. Чешская идентичность: об особенностях адаптации к переменам XX века в зеркале чешского общественного мнения // Социологические исследования. – 2006. – №9. – С.103–104.

та доктора історичних наук В.Фрейдзона. Вони пишуть: «Чехи, словаки, серби, словенці, румуни (в Угорщині), українці по суті були позбавлені національного дворянства»²³. У руслі заявленого наукового трактування пізніше Н.Коровицина напише про слов'янські народи: «Нації формувалися в умовах, по-перше, відсутності національної незалежності в рамках Габсбурзької імперії і, по-друге, неповної соціальної структури, в якій не було представлено національне дворянство»²⁴. Дещо іншими словами опише соціальну структуру Словащини угорський історик Е.Нідергаузер: «У деяких етносів була своя феодална еліта, свій панівний клас, а у деяких – не було. Перших для простоти назвемо дворянським народом, других недворянським»²⁵. Наведений вище ланцюжок цитат є концептуально спільним місцем у численних працях, присвячених епосі слов'янського національного пробудження. При цьому відсутність етнічної шляхти визначалася авторами як несприятливий чинник для процесу формування нації. І з цим твердженням важко не погодитися. Але, якщо взяти до уваги принаймні хоча б лист Л.Штура до І.Срезневського, в якому він намагався означити соціальні рамки своєї мовної реформи, то із цього листа вимальовуються соціальні об'єкти, на які словацький національний діяч спрямовував свою енергію. Безпосередньо Л.Штур писав, що він намагається «об'єднати всі стани, дворянський, буржуазний люд, має бажання об'єднати релігійні партії, протестантську чеську і католицьку»²⁶ частини словацького соціуму. Таким чином, Л.Штур, виходячи з ідеалістично-романтичних уявлень про власну мову, пропонував не просто ідею реформування словацького національного руху на тлі мовно-літературної ідеології, а включав у цей процес і словацьку шляхту.

Відповідно, наведений вище матеріал свідчить про актуальність і численну наукову увагу до змісту самої концепції про неповну соціальну структуру, що має, на нашу думку, своє логічне пояснення. Сама по собі концепція як науково-теоретична конструкція дозволяє досить логічно й послідовно пояснити цілу низку обставин розвитку національних рухів першої половини ХІХ ст., а головне – гармонійно уточнити причини як недостатньої політизації національних рухів, особливо слов'янських, так і їх переважно мовний характер національних ідеологем. Професор Карлового університету М.Грох (він використовує поняття «неповна соціальна структура»), вважає, що у цілій низці програм національних рухів можемо досить чітко визначати наявність примату мовної ідеології над політичною. Хоча в окремих випадках існували й винятки. Так, вважає чеський науковець, у сербів, греків, ірландців мовна проблема посідала друге місце після політичних вимог у змісті національних програм. Свої науково-теоретичні твердження М.Грох формував, виходячи з особливостей соціальної структури національних рухів. Відповідно, в суспільствах, в яких соціальна структура непануючої етнічної групи була неповною, у національній програмі домінували мовна вимога і стійке бажання надати власній культурі офіційного статусу.

²³ Лециловская И.И., Фрейдзон В.И. Революция 1848–1849 годов и угнетённые народы Австрийской империи // Советское славяноведение. – 1973. – №3. – С.30.

²⁴ Коровицина Н.В. Чешская идентичность... – С.104–105.

²⁵ Нидергаузер Э. Славянские народы империи Габсбургов в революции 1848 г. – С.29.

²⁶ Štúr L. Listy. – S.237.

З іншого боку, там, де соціальна структура була більш розвиненою і до неї входили представники правлячих класів та еліт, у таких випадках до національних програм включали переважно політичні цілі²⁷.

Повертаючись до питання неповної соціальної структури словацького соціуму періоду кінця XVIII – першої половини XIX ст., автор хотів би дещо додати. Історично було закономірним уважати, що саме така категорія етнічної еліти, як шляхта, не просто відстоювала свої соціальні привілеї, а в тому числі, плекаючи ідею певного політичного реваншу, відповідно зберігала пам'ять про історичну велич свого минулого, а з часом слугувала і додатковим соціальним джерелом не тільки для становлення нової політичної й духовної еліти, а в тому числі суб'єктом процесу модернізації. В окремих випадках саме феодалська еліта навіть ставала рушійною силою соціальної та національно-політичної активності. Отже цілком закономірно буде взяти за приклад факт активної участі угорської та польської шляхти у національно-визвольному русі своїх країн. При цьому, як відомо, їхня активна діяльність навіть принесла цим народам певні позитивні наслідки у плані реалізації їхніх національних вимог. Так, у 1867 р. імператор Австрії Франц Йосиф I змушений був піти на компроміс з угорською елітою, в результаті якого Австрійська імперія була перетворена на двоєдину державу – Австро-Угорщину. Польська шляхта, як відомо, хоча і не змогла домогтися таких результатів, але активно намагалася відстоювати свій національний інтерес. До того ж шляхта й політична еліта неодноразово піднімали антиросійські повстання, які східна імперія змушена була придушувати значними військовими силами.

З огляду на заявлене, цілком справедливо виникають запитання, де приховується той механізм, що привів у дію почуття особистої гідності та високий ступінь національної активності, та чому угорська й польська шляхта знайшли в собі сили проявитися в активній фазі національного руху, а, наприклад, чеська, а тим більше словацька – залишилися майже непомітними учасниками в період радикальних випробувань? Відповідь на поставлене запитання, на перший погляд, варто шукати в кількісних показниках шляхти. Так, у соціальному розрізі наприкінці XVIII – на початку XIX ст. у структурі населення Угорщини особливу сходинку стабільно посідало дворянство, яке налічувало приблизно 617 тис. чол., або 5% від загальної чисельності угорського народу²⁸. До речі, якщо взяти до уваги інші статистичні дані, якими користувалася Р.Авербух, то, проаналізувавши їх, можна порахувати, що угорська шляхта за своєю чисельністю майже в чотири рази перевищувала чисельність ремісників Угорського королівства. Російська дослідниця О.Павленко у своїй публікації²⁹ використовує інший статистичний матеріал від Е.Фенеша – відомого фундатора угорської економічної статистики, члена-кореспондента

²⁷ Хрох М. Консенсусное объяснение формирования наций.

²⁸ Авербух Р.А. Революция и национально-освободительная борьба в Венгрии 1848–1849. – Москва, 1965 [Електронний ресурс]: http://istmat.info/files/uploads/28171/1848_hung-revolution_r-a-averbukh_1965.pdf

²⁹ Павленко О.В. Символы «свободы» в политических движениях народов Австрийской империи в 1848–1849 гг. // Новый исторический вестник. – 2002. – №2. – С.4 [Електронний ресурс]: http://www.nivestnik.ru/2001_2/8.shtml#_edn13

Угорської академії наук з 1837 р.³⁰ Ми також вважаємо за доцільне використати статистичне дослідження останнього. Відповідно, за даними угорського статистика, на початку 1840-х рр. на землях Угорської корони проживала приблизно вісімсоттисячна шляхта.

Ще більш вражаючу статистику відносно чисельності вищого дворянського стану в соціальній структурі польського суспільства ми можемо знайти на сторінках широко відомого видання «Польська енциклопедія шляхти». В енциклопедії представлена картина соціальної структури польського народу. Так, на десятимілійонне польське населення припадало понад мільйон представників шляхти, або 10% від чисельності всіх поляків³¹. Таким чином, вищезазначені чисельні показники дещо пояснюють причину «високої градусності» національно-визвольних рухів угорського та польського народів.

Відповідно, у плані продовження нашого дослідження напрошуються певні екстраполяції з польсько-угорської практики національного руху на словацький етноісторичний фундамент. Відносно визначення показника загальної чисельності словацької шляхти досить логічно звернутися до колективної праці словацьких дослідників. Автори академічного видання вказують на такий факт: «Найважливіший, за середніми європейськими мірками, досить численний прошарок населення являла собою шляхта, яка у процентному відношенні сягала майже 5% від усього населення Угорщини. При цьому на території Словаччини, що займала одну п'яту частину всієї Угорщини, мешкало більше половини загальної чисельності привілейованого стану (у 1787 р. їх було більше 95 700, до 1846 р. їх чисельність зросла до 163 500)»³². Таким чином, бачимо, що за своєю чисельністю словацький привілейований стан за відсотковим показником принципово не відрізнявся від показників сусідніх слов'янських народів.

Але схематична екстраполяція методологічної процедури дослідження польсько-угорської практики словацького соціуму «впирається» не тільки в індивідуальність і своєрідність словацької історії, але не меншою мірою і в оціночні судження деяких науковців. Відповідно, як стверджують дослідники, словацький етнос був позбавлений можливості спиратися на свою етнічну феодалну еліту, а тому її місце у процесі національного пробудження зайняла різночинна інтелігенція та словацьке духовництво. Тому, за визначенням багатьох дослідників³³, модернізація словацької духовної культури, мови,

³⁰ Fényes E. Statistik des Königreichs Ungarn. – Pest, 1843. – S.68–75.

³¹ Див.: Polska encyklopedia szlachecka. – T.1. – Warszawa, 1935 [Електронний ресурс]: <http://bcdl.pl/dlibra/doccontent?id=411&from=FBC>

³² История Словакии / Пер. со слов. И.А.Богдановой, В.В.Марьиной. – Москва, 2003. – С.210–211.

³³ Див.: Tibenský J. Historická podmienenosť a spoločenská báza vzniku bernolákovského hnutia // K počiatkom slovenského národného obrozenia. – Bratislava, 1964. – С.55–69; Богданова И.А. Введение в проблематику становления словацкой национальной культуры // Культура и общество в эпоху становления наций (Центральная и Юго-Восточная Европа в конце XVIII – 70-х гг. XIX в.). – Москва, 1974. – С.64–65; Словацкая культура / Культура народов Центральной и Юго-Восточной Европы в эпоху Просвещения. – Москва, 1988. – С.114–142; Обушенкова Л.А. Сопоставление процессов формирования польской, венгерской и словацкой наций. – С.56–58; Матула В. Характеристика процесса формирования наций у словаков // Формирование наций в Центральной и Юго-Восточной Европе: Исторический и историко-культурный аспекты. – Москва, 1981. – С.86–88.

її світський рівень на рубежі XVIII–XIX ст., була справою нечисленного соціального прошарку словацької інтелігенції (священники, учителі, лікарі), а не місцевої шляхти. Останнє твердження, особливо з огляду на появу праці Я.Гучка, на нашу думку, потребує уточнення й додаткових наукових досліджень. Я.Гучко вважає, що соціальна база словацької національної літературної й творчої інтелігенції була більше насичена представниками різних станових верств і в тому числі, стверджує словацький дослідник, на 20–25% формувалася з числа місцевої шляхти³⁴.

Попри це, концептуальний підхід, за яким процес модернізації словацького соціуму був справою переважно «нечисельного соціального прошарку» словацької інтелігенції, безумовно, варто розглядати як базовий. Але при цьому уважне прочитання вже існуючого наукового матеріалу дозволяє дещо додатково уточнити тезу про неповну соціальну структуру словацького соціуму. У цьому зв'язку вважаємо за доцільне повернутися до згаданої вище праці А.Шпіса. На наше переконання, згадана робота не отримала належної наукової уваги та відповідної оцінки. Причин може бути кілька. Від банальної – ця праця могла просто «випасти з поля зору» славістів того часу, до іншої – системної причини. Відповідно, з огляду на панування єдиного методологічного підходу в радянські часи, дослідники свідомо уникали дискусій навколо чітко інсталюваного до змісту поняття «соціальна структура словацького народу» твердження про його неповну соціальну структуру. Але ми не ставимо перед собою завдання пошуку причини забуття або недостатньої уваги до теми. Нас цікавлять ті сторінки праці А.Шпіса, в яких він приводить й аналізує структуру однієї зі словацьких жуп – Турієць, що знаходилася в центральній частині Словаччини. Для більшої наочності варто навести такий уривок з праці словацького історика: «У цій жупі (А.Шпіс має на увазі жупу Турієць – Є.Б.) було 100 сіл і дрібних поселень сільського типу. У 1770 р. тільки 16 з них належали двом існуючим тут великим маєткам; три села належали одному феодалові – католицькій церкві; в кожному наступному селі кріпосні селяни ділилися між двома феодалами. Таких сіл було десять. У кожному наступному селі із восьми сіл селяни були поділені між трьома феодалами; в шести – між чотирма; у десяти – між п'ятьма; у восьми – між шістьма феодалами; у трьох – між сімома; одне село ділилося між вісьмома феодалами, чотири – між десятьма, два – між одинадцятьма і в одному селі селяни ділилися навіть між дев'ятнадцятьма феодалами»³⁵.

Таким чином, якщо взяти до уваги наведений вище цифровий матеріал і зробити прості математичні підрахунки, то перед нами вимальовується досить показова картина: із 100 сіл Турієцької жупи 19 належало трьом великим землевласникам, 81 село, а відповідно і селяни, ділилися між 276 представниками шляхти, яка, до речі, наприкінці XVIII ст. являла собою вищий стан у соціальній ієрархії Угорського королівства. Для того, щоб більш повно висвітлити соціальну картину словацького села й з'ясувати обставини формування вищого прошарку, вважаємо за доцільне продовжити наступний уривок від

³⁴ *Hučko J.* Sociálne zloženie a pôvod slovenskej obrodenskej inteligencie. – Bratislava, 1974. – S.2.

³⁵ *Шпіс А.* Основные черты социального развития Словакии... – С.134.

А.Шпіса: «Села, які ми розглядали, були різного розміру. У найменшому з них було всього 3, а в найбільшому – 95 кріпаків. Дослідимо конкретно ті чотири села, в яких кріпаки належали десятком різним феодалам. У селі Блатниця з 95 кріпаків 32 належали одному поміщику, 24 – іншому, решта 8 поміщиків мали від 2 до 10 кріпаків. У селі Бела з 93 кріпаків 19 володів один феодал, 17 – другий, наступні відповідно володіли: 12, 10, 9, 7 (двоє), 5, 4 і 2 селянами. У селі Коштяни-над-Турцем десять дворян-поміщиків володіли лише 34 кріпаками. Найбагатший з них мав 9 селян, наступний – 6, двоє мали по 4, один – 3, один – 2 і четверо – по 1 селянину. У селі Прібовці було 35 кріпаків. Найбагатший феодал володів 11 селянами, наступний – 6, двоє мали по 4 селянина, чотири – по 2 і двоє по 1 кріпакові. Крім того, у двох поміщиків не було жодного кріпака з наділом, і володіли вони лише батраками (домкарами і безземельними селянами). У селі, де 19 поміщикам належало всього 69 кріпаків, найбільший феодал володів – 17 селянами, наступний – 12; семеро найбідніших володіли лише по 1 селянину»³⁶. Далі, продовжуючи розкривати тему соціальної структури словацького села кінця XVIII ст., А.Шпіс робить такі статистичні узагальнення: «Загалом близько 3800 кріпаків цієї жупи належало приблизно 200 – 300 феодалам, і на кожного з них у середньому припадало по 15–20 селян. Якщо взяти для прикладу найбільший феодальний рід цієї області – Рева, то жоден з його представників не володів одноосібно хоча б одним селом. Такий стан речей існував і в інших великих феодальних родинах Турця – у Раковських, Беницьких, Задурецьких та ін. Найнижчий щабель соціальної драбини феодального класу становили так звані личакові дворяни. У розглянутій жупі налічувалося 30 сіл, або селищ, де взагалі не було жодного кріпака і всі їх жителі були дворянами. Вони володіли крихітними наділами і їм не залишалося нічого іншого, як самим цю землю обробляти»³⁷.

З огляду на сказане, можемо вже дещо резюмувати: насамперед соціальна структура словацького села була досить типовою й принципово не відрізнялася від соціальної структури районів Центральної та Центрально-Східної Європи. Іншими словами, народи й етноси, які мешкали на словацьких територіях, історично були інтегровані в європейське коло політичних впливів і соціальних тенденцій. Відповідно, словацьке село останньої третини XVIII – першої половини XIX ст. у загальному було представлене двома групами: експлуатованими селянами та, відповідно до змісту феодальної структури суспільства, панівною групою – шляхтою. Останні в економічному, соціально-статусному, правовому плані переважно не відрізнялися від інших представників панівного класу з різних регіонів імперії Габсбургів. «До категорії шляхти, визнають автори академічної праці, входили не тільки члени заможних і впливових родин (магнати), але й власники грамот про привілеї, вони були без будь-якого значного майна і суспільного статусу, [...] однак вони також мали право брати участь у самоврядуванні комітатів та в роботі сеймів»³⁸. Словацька шляхта повністю або частково жила за рахунок спочатку прямої, а пізніше і непрямой

³⁶ Там же.

³⁷ Там же.

³⁸ История Словакии. – С.211.

експлуатації селян. При цьому вони користувалися всіма дворянськими привілеями, мали активне і пасивне виборче право у шляхетських виборних органах, до того ж «не платили податків, були звільнені від військового постою, від виконання громадських повинностей і т.д.»³⁹.

Таким чином, цілком справедливо буде припустити, що соціальна структура словацького суспільства все ж була достатньо «насиченою» представниками панівного феодального стану, а наведений вище матеріал дозволяє дещо по-новому подивитися на усталене поняття «неповна соціальна структура словацького народу». При цьому, автор у жодному разі не намагається ревізувати існуючий понятійний апарат, а лише, спираючись на дослідження попередників, робить спробу уточнити деякі соціальні аспекти з історичного минулого Словаччини. У цьому зв'язку варто підкреслити, що на факт наявності певної методологічної невизначеності та нестиковки історичної дійсності з парадигмальним підходом у своїй роботі толерантно вказав ще А.Шпіс. Він зазначав: «У нашій марксистській історіографії досі існує проблема, що виникла в результаті певної аномалії середньовіччя: чи вважати дворянство (земанство), яке займалося фізичною працею, вищим прошарком селянства, або ж нижчим прошарком дворянства»⁴⁰. У даному зв'язку логічно буде згадати виступ українського науковця, доктора історичних наук В.Ададунова. Розглядаючи проблеми вітчизняної історії, в тому числі аспекти формування української політичної еліти, він наводить сформульоване раніше словацьким істориком В.Міначем риторичне запитання: «Де знаходяться наші замки?»⁴¹, чим фактично актуалізує дискусію з концепції неповної соціальної структури.

З огляду на сказане, вважаємо за необхідне додати, що відповідь на питання та визначення складових елементів соціальної структури словацького соціуму буде залежати від змісту методології, яка лежатиме безпосередньо у фундаменті наукового підходу, обраного для уточнення поставленого запитання. Якщо спиратися на марксистський підхід, то феодальна власність на землю насамперед становила матеріальну основу взаємин шляхти і селян. Та ж сама власність ставала основою економічної залежності других від перших. Відповідно, експлуатація селян шляхтою здійснювалася шляхом стягнення з них певного виду феодальної ренти. У часи правління Франца І відбулися певні зміни: «Сейм 1832–1836 рр. видав нові правила відносно селян [...] селянські землі, хоча і залишилися власністю поміщика, але селянам належало право користуватися ними»⁴². Таким чином, усі наведені ознаки феодального суспільства і притаманна йому динаміка змін були представлені в суспільно-економічній повсякденності Турієцької жупи. Тому зі змісту наведеного вище матеріалу вимальовується реальна соціальна структура, за якою не вся шляхта

³⁹ Шпіс А. Основные черты социального развития Словакии... – С.135.

⁴⁰ Там же. – С.136.

⁴¹ Див.: Ададунов В.В. «Вписування» української історії в європейський контекст і його методологічні засади: Текст промови, виголошеної 22 січня 2013 р. на випускних урочистостях студентів-магістрів історичної програми гуманітарного факультету УКУ. – Л., 2013 [Електронний ресурс]: http://ucu.edu.ua/library/8597/#_ftn18

⁴² Пич И.Л. Очерк политической и литературной истории словаков за последние сто лет // Славянский сборник. – Т.1. – Санкт-Петербург, 1875. – С.154.

жупи, а приблизно до десяти відсотків від загальної чисельності «феодалного класу» жупи – земани, являли собою дрібноземельних власників, які своїми руками обробляли власний земельний фонд та, відповідно, за існуючих економічних обставин, не могли експлуатувати селян. На перший погляд, таку шляхту можемо досить опосередковано відносити до представників панівного класу Словаччини. Але цілком справедливо буде стверджувати, що саме ця частина дрібної шляхти стала однією з підстав пізніше заявити про неповну соціальну структуру словацького народу періоду національного пробудження. При цьому реальний стан соціально-економічної ситуації в останній третині XVIII ст. дозволяє нам стверджувати наступне: незважаючи на той факт, що «дворянство-земанство» не мало можливості безпосередньо експлуатувати селян і тим самим було змушене своїми руками здійснювати сільськогосподарські роботи, земани все ж, на відміну від кріпаків, володіли власним, хоча і дрібним, земельним капіталом. До того ж дрібне дворянство, наскільки це дозволяло його матеріальне становище, прагнуло вести такий саме спосіб життя, як й інші представники панівного класу. І головне, що відрізняло словацьку дрібну шляхту від селян – це система феодалного права. Його основна мета полягала в юридичному оформленні й закріпленні феодалної власності на землю та на інші засоби виробництва. Головне: правом закріплювалася система ієрархічних соціальних відносин. Таким чином, незважаючи на розмір матеріальних статків, дрібна словацька шляхта, в будь-якому випадку у правовому відношенні мала значно більше привілеїв, ніж селяни. Відповідно, наближаючись до періоду своєї історії, який в історичній науці отримав назву національного пробудження, шляхта, в тому числі дрібноземельна, за всіма формальними показниками становила собою правлячу частину в соціальній структурі словацького соціуму. Більше того, варто визнати, що безпосередньо соціальна структура словацького соціуму в цілому та його панівного класу зокрема була більш складною і диференційованою, ніж в інших країнах Центральної і Західної Європи. А.Шпіс цей факт пояснював тим, що в епоху пізнього феодалізму прошарок дрібних землевласників не просто не зник, а в результаті дроблення великих землеволодінь навпаки – збільшився. Саме тому поряд із великими феодалними латифундіями, на словацьких землях існувала численна дрібна шляхта. Але тоді виникає закономірне запитання, чому впродовж багатьох років дослідники «наполегливо експлуатують» поняття неповної соціальної структури словацького народу? Відповідь на поставлене запитання, на нашу думку, варто шукати не в економічному базисі, який лежить у змісті феодалної ієрархії суспільства, а радше у специфіці історичної долі словацької шляхти, а звідси шукати витoki таких важливих рис етнічної еліти, як національний патріотизм або конформізм.

Як відомо, історико-політична доля словацького минулого, висока інтенсивність процесу мадяризації словацького народу стали умовами формування специфічного словацького менталітету. При цьому, зазначимо, ідеться не лише про формування словацького менталітету. Довготривалий процес формування соціально-психологічного портрета європейської етнічної спільноти не оминув і інші народи. Цю ситуаційну палітру змін вдало прокоментував український

історик, завідувач кафедри всесвітньої історії Українського католицького університету В.Ададуrow. Він говорить про формування «ментальних мап різних регіонів». Останнім дослідник фактично «підкреслює культурне багатоманіття» історичного простору⁴³. Звідси досить справедливо буде продовжити, що регіональна ментальна специфіка словацького народу відобразилася і на змісті політичної поведінки різних соціальних словацьких станів. Варто визнати, що словацьке минуле це не тільки історія пошуку та боротьби за національний інтерес, але й вірогідданська політична культура з усіма її характерними для історичних рамок особливостями – від «імперського ідолопоклонства», регіональної «політичної індіферентності», а з часом і прагнення до автономізму. Історично так склалося, що існування, зміна словацької соціальної структури відбувалися на тлі більш широких, ніж власна автохтонна територія, політичних, соціально-економічних та ідейних просторах. Тому процес емансипації словацької соціальної структури варто вивчати не лише як якісну зміну внутрішнього складу, а з врахуванням іманентного процесу взаємодії з «іншими», більш потужними сусідніми соціальними етноструктурами. Словацька етноспільнота, а особливо її феодальна еліта, не були тим монолітом, який непохитно протистояв зовнішнім впливам. Із часом виникає характерна для цього народу, а в нашому випадку, можливо, більш важливо вказати на еліту, пристосовність до існуючих політичних обставин. Із високою долею вірогідності можна стверджувати про часткову втрату почуття етнічної цілісності та солідарності. Політика мадяризації, про яку писали сучасники⁴⁴, надовго визначила позитивне ставлення «задавленої» словацької етноеліти до угорської культури, та з часом обернулося прагненням словацького соціуму відділити свою етнокультурну самобутність від угорського впливу. Тому не випадково, що помірковані політичні погляди протягом багатьох десятиліть знаходили у середовищі словацької еліти певну підтримку. Відповідно до наявних історичних обставин, модернізація словацької духовної культури, мови, її світський рівень на рубежі XVIII–XIX ст., як стверджують деякі дослідники⁴⁵, була справою нечисленного прошарку словацької інтелігенції і досить аморфної частини словацького соціуму – шляхти. Для них словацька мова, а вона, за визначенням Г.Гладкової, І.Абісогомьян, є головним атрибутом нації⁴⁶, виконувала лише функцію побутового спілкування, а в умовах розвитку національних ідеологій у європейських народів загалом стала витіснятися імперською – німецькою та панівною регіональною – угорською мовами. При цьому, якщо

⁴³ Ададуrow В.В. «Вписування» української історії в європейський контекст...

⁴⁴ Див.: Maly J. Worte eines Cechen veranlasst durch die graf Jos.Math... – S.22; ГАРФ. – Ф.109. – Оп.22. – Ед.хр.81. – Ч.12. – Л.4–9; Кирило-Мефодіївське товариство. – Т.3. – С.154–155.

⁴⁵ Див.: Hučko J. Sociálne zloženie a pôvod slovenskej obrodenskej inteligencie. – S.23; Tibenský J. Historická podmienenosť a spoločenská báza vzniku bernolákovského hnutia. – S.55–69; Богданова И.А. Введение в проблематику становлення словацької національної культури. – С.64–65; Словацкая культура. – С.114–142; Обушенкова Л.А. Сопоставление процессов формирования польской, венгерской, и словацкой наций. – С.56–58; Матула В. Характеристика процесса формирования наций у словаков. – С.86–88.

⁴⁶ Див.: Gladkova H. Символические функции стандартного языка и поиск «золотого века»: Чешско-болгарские параллели эпохи национального возрождения // Slavia. – 2001. – Р.70. – С.341; Абісогомьян И. Становление чешской лексикографии в эпоху национального Возрождения: традиции и новаторство: Дисс. ... д-ра философии по чешской филологии. – Тарту, 2009. – С.30.

взяти до уваги суперечливі для словацького соціуму зміни у системі освіти на землях Угорської корони, то варто визнати наявність їх наслідків у вигляді «розмитості, невизначеності» у плані етнічної самоідентифікації духовної словацької еліти та у певній частини словацького народу. Показово, сучасниками ще на початку XIX ст. відмічалось, що словацький народ на коронних землях ідентифікує себе «угорським слов'янином»⁴⁷.

При цьому словацький народ не зник, він залишався домінуючим етнічним елементом на своїх землях, а його феодальна еліта продовжувала фізично існувати. Але з огляду на бажання зберегти свою соціальну статусність «домислювала» себе частиною правлячої угорської нації. Такий підхід словацької еліти до своєї етнічності варто визначити як етнічний конформізм, але він має своє пояснення. Історично відомо, що угорська політична еліта, незалежно від етнічної приналежності, все населення Угорського королівства відносила до «єдиної угорської політичної нації». Цієї думки дотримуються Е.Нідергаузер та О.Павленко⁴⁸. Хоча майже за півтора століття до згаданих науковців, такий підхід до трактування змісту соціальної та національної структури земель Угорської корони озвучив Й.Піч. Він писав: «До цього часу сейм вважався представником “Угорської землі” або “Угорського народу”, до назви якого відносилися і всі мешканці Угрії без національної різниці»⁴⁹. При цьому в королівстві св. Стефана безумовно визнавалося «титутльне становище» угорців. Саме остання обставина і ставала спонукальним фактором як для політичної, так і національної аморфності словацької шляхти. Для підтвердження наших припущень доцільно звернутися до колективної праці вчених Словацького інституту історії, в якій вони стверджують, що для словацької шляхти їхня станова належність уявно збігалася з терміном «угорський», при цьому це означало не стільки членство в угорській етнічній групі, скільки факт належності до привілейованого соціального прошарку, усередині якого етнічні відмінності не мали жодного значення⁵⁰.

Додамо, що у той самий час навіть словацька духовна еліта (вона складалася з представників вищого класу і різночинної інтелігенції) в особі студентства продовжувала часто демонструвати почуття певної земельної солідарності з угорськомовним студентством. Про присутність подібної мотивованої земельної спільності свідчить звернення студентів колларівського кола до керівництва Єнського університету із проханням у подальшому отримувати харчування відокремлено від німців і мешканців Трансильванії: «Ми все ж угорці, – заявляють словацькі студенти, – відповідно не маємо бажання на відстані остаточно втратити почуття своєї Батьківщини»⁵¹.

⁴⁷ Обзорение новейшей богемской литературы // Сын Отечества. – 1822. – Ч.77. – С.221–222.

⁴⁸ Див.: Нідергаузер Э. Славянские народы империи Габсбургов в революции 1848 г. – С.34; Павленко О.В. Символы «свободы» в политических движениях народов Австрийской империи в 1848–1849 гг. – С.2.

⁴⁹ Пич И.Л. Очерк политической и литературной истории словаков за последние столет. – С.161.

⁵⁰ История Словакии. – С.150–152, 187–188.

⁵¹ Steiger G., Köhler O. Unbekannte Dokumente der Völkerfreundschaft der Universität Jena, 1815–1819: Studenten der Donaumonarchie, Jan Kollar, Metternich und die Universität am Ausgang von Jenas bürgerlicher „Klassischer Zeit“. – Jena, 1970. – S.18.

Наявна ідентифікаційна «розмитість» словаків давала підставу угорським бюрократам перебільшувати статистичний відсоток угорського населення в регіоні, а наступним дослідникам писати про перманентну асиміляцію словаків, що стало однією з причин неповної соціальної структури словацького соціуму на землях Угорської корони. В історичній реальності, на початку й майже до середини ХІХ ст., за даними відомого угорського історика, який багато років викладав у коледжі Піттсбурґа, професора С.Боршоді, чисельність етнічних угорців на землях корони стабільно коливалася в межах 40%, а чисельність словацького населення сягала 15–17% від числа мешканців землі⁵². Схожий статистичний матеріал наведено угорським ученим-статистиком першої половини ХІХ ст. Є.Фенешом⁵³. Хоча в цілому, на наше переконання, питання статистичної достовірності чисельності словаків першої половини ХІХ ст. варто все ж віднести до дискусійної теми, яка до кінця не досліджена. Тому цілком справедливо, що окремі вчені вказували на наявність статистичної необ'єктивності (наприклад О.Павленко⁵⁴ говорить, що офіційна австрійська статистика першої половини ХІХ ст. також відрізняється від статистики угорської⁵⁵), а інші дослідники (наприклад Е.Водовозова) здійснювали узагальнюючий умовивід, за яким чисельність словаків стабільно зменшувалася на тлі постійного збільшення відсотка угорського населення⁵⁶. Тому, на нашу думку, говорити про гальмування національної словацької інтеграції суто через процес мадяризації та спиратися при цьому переважно на «незрілий» статистичний фактаж першої половини ХІХ ст. буде дещо необ'єктивно. У зазначених хронологічних рамках етнічна статистика, як правило, практично не велася, що було досить логічним внутрішньополітичним задумом від бюрократів мультиетнічної Дунайської монархії. У документах імперських державних установ національна ознака, як правило, обмежувалася констатацією віросповідання. Наприклад Б.Аусвайс, досліджуючи фонди поліцейського управління Братислави (вони сьогодні зберігаються в Угорському державному архіві – Є.Б.), наводить документ, який містить список «осіб, котрі скомпрометували себе у революційні роки». У документі чиновник поліцейського відомства наводить лише три ознаки особи: вік, конфесію, сімейний стан⁵⁷. Таким чином, національність, як належність людини до певної етнічної спільноти, чиновником не визначалася. На практиці національно-етнічну статистику в імперії Габсбургів започатковано лише після середини ХІХ ст., коли в результаті розростання національних рухів у документах Австрії з'явилася графа «Місце народження та рідна мова».

⁵² The Hungarians: A Divided Nation / Ed. S.Borsody. – New Haven, 1988. – P.15 [Електронний pecypc]: <http://www.hungarianhistory.com/lib/bors/bors00.htm>

⁵³ Див.: *Fényes E. Magyarországnak 's a' hozzá kapcsolt tartományoknak moétani állapotja statisztikai és geographiai tekintetben: I–VI.* – Pest, 1836–1840.

⁵⁴ Див.: *Павленко О.В.* Символи «свободы»... – С.4–5.

⁵⁵ Див.: *Uebersicht des Bevölkerungsstandes des Kronlandes Ungarn im Jahre 1850: Nach der amtlichen Volkszählung.* – Ofen, 1851.

⁵⁶ Див.: *Водовозова Е.Н.* Жизнь европейских народов: Жители Средней Европы. – Т.3. – Санкт-Петербург, 1883. – С.550; Венгерцы: Чтение для народа / Сост. Ф.Ф.Пуцыкович. – Санкт-Петербург, 1987. – С.14–15.

⁵⁷ Див.: *Павленко О.В.* Символи «свободы»... – С.4.

Отже, з високою долею достовірності, можна стверджувати, спираючись лише на наявні статистичні дані першої половини XIX ст., що вкрай важко об'єктивно висвітлити статистичну картину асиміляції словацького народу в цілому і словацької шляхти зокрема, насамперед із причини обмежених об'єктивних статистичних даних та відсутності сталої методики обліку національно-етнічного складу багатонаціональних імперських держав. До речі, на сьогодні в історичній науці не існує однозначної методики визначення критеріїв національності періоду структурних змін. Ця проблема потребує подальшого уточнення понятійного апарату, його базової основи: національність за мовним принципом або за ознакою громадянства. Перспектива визначення базового принципу національності в подальшому дозволить доповнити статистичну картину мадяризації слов'янського населення на словацьких землях та підтвердити або заперечити тезу окремих дослідників (І.Первольф, В.Матула, І.Міллер, В.Фрейдзон, С.Венк)⁵⁸ про «високу градусність» конкурентної історії національно-визвольного руху народів, що населяли коронні землі імперії.

У цілому, підбиваючи підсумок, варто констатувати, що соціальна структура словацького соціуму, зважаючи на історико-політичну специфіку словацьких земель на початку XIX ст., являла собою структуру, яка хоча і розвивалася, але водночас її змістові морально-ментальні критерії були позбавлені етнічної елітарності. До головної причини такого стану варто віднести розширення міжетнічної конкуренції між словацьким і угорським соціумом, та відповідно високий ступінь національної активності з боку угорських етнократів. При цьому варто визнати, що у соціальній структурі словацького соціуму почали відбуватися певні зміни. Селянство, дрібна міська буржуазія, шляхта, різночинна інтелігенція – всі ці поки що неформально існуючі стани в силу політичних та економічних обставин були втягнуті у процес внутрішньої диференціації. У цьому зв'язку варто констатувати, що соціальна структура словацького панівного класу була більш складною й диференційованою, ніж в інших країнах Центральної і Західної Європи.

З огляду на сказане, доцільно говорити не про остаточну завершеність процесу денаціоналізації словацької правлячої еліти, а про високий ступінь її національної аморфності, конформізм, яким пояснюються бажання шляхти зберегти свій статус феодала, оскільки носієм політичних прав було тільки

⁵⁸ Див.: Первольф І. Мадьяры и восточный вопрос // Вестник Европы. – 1877. – №10. – С.782; Матула В. Людовит Штур и формирование словацкой национальной идеологии // Развитие капитализма и национальные движения в славянских странах. – Москва, 1970. – С.96–106; Миллер И.С. Формирование наций: комплексное изучение и сопоставительный анализ // Формирование наций в Центральной и Юго-Восточной Европе. Исторический и историко-культурный аспекты. – Москва, 1981. – С.6–15; Фрейдзон В.И. Некоторые аспекты перехода от феодальной народности к нации в Юго-Восточной и Центральной Европе // У истоков формирования наций в Центральной и Юго-Восточной Европе: общественно-культурное развитие и генезис национального самосознания / Под. ред. А.С.Мыльникова. – Москва, 1984. – С.7–17; Юхнева Н.В. О роли многонациональных городов Центральной и Восточной Европы в интернациональных этнических процессах (XVIII–XIX вв.) // Там же. – С.17–28; Миллер А. Об истории концепции «Центральная Европа» // Центральная Европа как исторический регион. – Москва, 1996. – С.4–25; Венк С. Династическая империя или многонациональное государство: размышление о наследии империи Габсбургов в национальном вопросе // Австро-Венгрия: опыт многонационального государства / Отв. ред. Т.М.Исламов, А.И.Миллер. – Москва, 1995. – С.5–19; Ханок П. Национальная компенсация за отсталость // Там же. – С.48–62.

дворянство, що ототожнювало себе з угорською нацією. Такий стан речей був до певної міри даниною практики традиційної станово-елітарної політичної солідарності дворянства. Хоча необхідно зазначити, що політика денаціоналізації вищих словацьких верств призвела, на нашу думку, скоріше не до утворення суспільства з «неповною соціальною структурою», а до «стратифікаційної невірноваженості» соціальної структури словацького соціуму. Це словосполучення, яке використала в одній зі своїх праць Н.Коровицина⁵⁹, на нашу думку, більш точно віддзеркалює реальний зміст структури словацького народу. Відповідно, внаслідок історико-політичного словацького минулого, складна диференційована структура панівного класу стала умовою його «стратифікаційної невірноваженості» та каталізатором аномально низької соціально-політичної активності, що з часом визначило індиферентне ставлення панівної еліти до словацького національного пробудження.

Незважаючи на те, що початковий період капіталістичного розвитку сприяв швидше деградації старих соціально-економічних форм, ніж їх соціальному процвітання, все ж позитивом для Словаччини періоду модернізації стало делегування на вищий щабель соціально-політичної організації національної інтелігенції. Пізніше остання посіла місце локомотива словацького пробудження, але з огляду на її малу чисельність вона, на жаль, не отримала гідної підтримки з боку соціально активної частини словацького населення. Для Словаччини в цілому це був період апатичного становлення соціальної структури буржуазного суспільства у процесі формування нації.

⁵⁹ Коровицина Н.В. Чешская идентичность: об особенностях адаптации к переменам // Социс. – 2006. – №9. – С.104.

There exists a well-established tradition in the national and foreign historical Slavistics of approaching consideration of the problem of social structure of a number of peoples on the basis of the statement about existence of incomplete social structure of these peoples. Slovaks have also been included in the list of such peoples. But thoughtful reading of already existing scientific material, methodological pluralism, though, allow us to refine the thesis content about incomplete social structure of Slovak society, as well as to assume that the social structure of Slovak society has been rather typical and has not been fundamentally different from social structures of a number of districts of Central and East-Central Europe.

Keywords: Slovaks, Hungarians, social structure, gentry, political elite, ethnic intelligentsia, national awakening.

